

ANALOGIA CA FORMĂ ESENȚIALĂ A GÂNDIRII NATURALE DIN INTELECT, RAȚIUNE ȘI SPECULAȚIUNE

IOAN BIRIȘ*

ANALOGY AS AN ESSENTIAL FORM OF NATURAL THINKING IN
UNDERSTANDING, REASON, AND SPECULATION

ABSTRACT: Nowadays it is usually considered that we have two research codes: one digital and one analogous. But the reality to be researched is rather “continuous” than separated in “rigid” categories. That's why analogue language seems more appropriate on a continuous scale of natural thinking in the process of knowing. Ultimately, one cannot go beyond analogy, because the analogical terms are the very condition of the possibility of conceptual thinking, the ultimate “unity” of thinking. But the thinking has three main faculties (Alexandru Surdu): understanding, reason and speculation. Although these faculties can be described and treated differently (in a more didactic perspective), the present study attempts to capture the continuity between them through analogy, which gives a certain unity to the faculties of thinking.

KEYWORDS: analogy; understanding; reason; speculation.

Deși noțiunile de „intelect” și „rațiune” sunt utilizate și astăzi în diferite dicționare și lucrări ca fiind sinonime, tradiția filosofică, îndeosebi cea clasică germană, a impus o anumită diferențiere a lor, considerându-le facultăți distincte ale gândirii. Astfel, după Kant, „orice cunoaștere a noastră începe cu simțurile, înaintează de aici spre intelect și sfârșește cu rațiunea, deasupra căreia nu se găsește în noi nimic mai înalt pentru a prelucra materia intuiției și a o aduce sub cea mai înaltă unitate a gândirii”¹. După această enumerare a componentelor gândirii, Kant precizează imediat că, la fel cu intelectul, rațiunea are o folosire formală, logică, făcând abstracție de conținutul cunoștințelor, dar are și o folosire reală, întrucât în rațiune își au originea anumite concepte și principii care nu sunt preluate de la simțuri ori de la intelect. Ne mai spune apoi că, în timp ce intelectul poate fi definit ca

---

¹ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure* (traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc), București, Editura Științifică, 1969, p. 283.

* Universitatea de Vest din Timișoara

„facultate a regulilor” (căci intelectul face „posibilă reprezentarea unui obiect în genere”²), rațiunea poate fi numită drept „facultate a principiilor”.

Concepția lui Kant, pe lângă aspectele clarificatoare, aduce însă în discuție nu puține nelămuriri. Dacă avem „lucrurile în sine” (ce nu pot fi cunoscute), dar ne avem și pe „noi” (cu subiectivitatea noastră) și avem și gândurile (oarecum între noi și lucruri), atunci cum trebuie înțeleasă conexarea celor trei termeni? Raportându-se critic la poziția lui Kant, Hegel va face următoarea observație:

„Dacă filosofia critică înțelege relația acestor *trei* termeni în felul că noi am așeza *gândurile* între *noi* și *lucruri*, ca termen mediu, și aceasta în sensul că acest mediu mai curând ne desparte de *lucruri* decât ne împreună cu ele, acestui fel de a vedea trebuie să-i opunem observația că tocmai aceste lucruri, care s-ar situa, zice-se, dincolo de noi și dincolo de gândirea ce se referă la ele, la celălalt extrem, sunt ele însele plămădiri ale gândirii; și, fiind cu totul nedeterminate, sunt numai un unic lucru, al abstracției goale (așa-zisul lucru-în-sine)”³.

Încercarea lui Hegel de a cuprinde cu gândirea și „lucrurile în sine” este justificată, căci filosofia nu-și poate permite să lase nimic în afara reflecției sale. Cu condiția, însă, ca diferitele facultăți ale gândirii să nu fie considerate rupte unele de altele. De pildă, subliniază Hegel, intelectul are menirea de a determina, pe de o parte, nemijlocitul concret, dar, pe de altă parte, același intelect trebuie să fie și abstractizator, caz în care vorbim de un intelect reflexiv. Prin funcția sa de conexare a diverselor determinații (concrete și abstracte), intelectul reflexiv trece pe nesimțite pe teritoriul rațiunii. Deoarece, „raportarea aceasta pe care o face reflexia aparține, ca atare, rațiunii”⁴.

Dacă intelectul permite și determină variate specificări, determinații pe care le păstrează fixe, rațiunea, la rândul ei, menționează Hegel, este pozitivă când creează universalul (cuprinzând și particularul), dar e negativă și dialectică atunci când rezolvă determinațiile intelectului. Așa stând lucrurile, e în avantajul unei limbi – crede Hegel – să dispună de o bogăție de expresii logice corespunzătoare determinațiilor gândirii, mai ales unității contrariilor. În astfel de expresii trebuie văzut spiritul speculativ. Chiar știința ne pune în atare situații: de exemplu, pentru multă vreme, constată Hegel, în fizică „determinația de gândire a forței devenise dominantă”, însă

² *Ibidem*, p. 215.

³ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Știința logicii* (traducere de D. D. Roșca), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 18.

⁴ *Ibidem*, p. 28.

în timpul din urmă categoria polarității a început să domine, polaritatea⁵ (mai ales în teoria luminii) fiind acum determinația cea mai importantă a gândirii fizice. Pentru Hegel speculativul este însuși dialecticul, „deci cuprinderea opuselor în unitatea lor, a pozitivului în negativ”⁶.

Ceea ce interesează în mod deosebit în legătură cu facultățile gândirii, concluzionează de astă dată filosoful român Alexandru Surdu, „este diferențierea acestor facultăți ale gândirii în funcție de domeniul lor de referință”⁷. Căci, deși Hegel pune în confruntare intelectul și rațiunea aproape în fiecare pagină din scrierile sale, „el nu tratează niciodată sistematic, *in extenso*, această problemă...”⁸. Sistematic vorbind, opinează Alexandru Surdu, prin intelect ar trebui să înțelegem facultatea gândirii care se referă direct la lucrurile individuale, respectiv la relațiile dintre ele, ceea ce se poate realiza mai mult intuitiv, practic, în mediul nostru înconjurător; rațiunea, în schimb, este facultatea gândirii discursive, noțională, argumentative și demonstrative, adică o facultate bazată pe principiul rațiunii suficiente, o facultate care urmărește consecvența discursului și noncontradicția; în fine, speculațiunea este facultatea gândirii teoretice și mistice, având ca domeniu de referință lumea ideilor (în sensul lui Platon), idei care se pot comporta contradictoriu, paradoxal și misterios.

Pentru o înțelegere cât mai clară a distincțiilor dintre intelect și rațiune, filosoful român oferă următorul tabel concluziv⁹:

TABELUL NR. 1

Nr.	REPERE DISTINCTIVE	INTELECTUL	RAȚIUNEA
1	Domeniile ontice de referință	– Stări de fapt și situații obiectuale	– Esențele obiectelor, lucrurilor, fenomenelor
2	Procesele psihice prin care se realizează	– Percepția – Reprezentarea	– Contemplația – Reflecția

⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁷ Alexandru Surdu, *Actualitatea relației gândire-limbaj. Teoria formelor prejucative*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989, p. 180.

⁸ Alexandru Surdu, *Cercetări logico-filosofice* (ediție îngrijită de Victor Emanuel Gica, Dragoș Popescu, Ovidiu Grama), București, Editura Tehnică, 2008, p. 136.

⁹ Alexandru Surdu, *Gândirea speculativă*, București, Editura Paideia, 2000, p. 146.

3	Substratul anatomo-fiziologic al acestor procese psihice	– Localizarea în zona cerebrală a percepțiilor vizuale cu manifestări bioelectrice corespunzătoare	– Localizarea în zona cerebrală Warnicke a percepțiilor auditive ale limbajului vorbit
4	Formele logice de bază	– Funcția – Relația – Operația	– Noțiunea – Judecata – Raționamentul
5	Limbajele în care sunt exprimate aceste forme	– Limbajul simbolic	– Limbajul verbal

Alexandru Surdu precizează apoi că, în analiza lui Kant, rațiunea ajunge negreșit la enunțuri contradictorii în momentul în care se referă la totalități infinite, la entități transcendente sau transcendentale, la Dumnezeu și la Suflet etc. Adică, rațiunea devine dialectico-speculativă. Iată de ce e nevoie să evidențiem o a treia facultate a gândirii, și anume *speculațiunea*¹⁰:

TABELUL NR. 2

Nr.	REPERE DISTINCTIVE	SPECULAȚIUNEA
1	Domeniile ontice de referință	– Totalități infinite – Entități transcendente și transcendentale – Procesualități
2	Procesele psihice prin care se realizează	– Meditația – Revelația
3	Substratul anatomo-fiziologic al proceselor psihice	– Localizări fluctuante în zone diferite de cele vizuale și auditive
4	Formele logice de bază	– Categoriile – Relațiile intercategoriale – Schemele dialectico-speculative
5	Limbajele în care sunt exprimate aceste forme	– Limbajul categorial-schematic

¹⁰ *Ibidem*, p. 152.

Dacă ținem seamă de aceste cinci reperi distinctive (lista putând rămâne deschisă, ne încredințază Alexandru Surdu), se poate observa că facultățile gândirii (intelectul, rațiunea și speculațiunea) nu coincid sub niciun aspect. Mai mult – ceea ce progresul psihologiei contemporane permite – dispunem de teste speciale pentru fiecare facultate, de teste pentru inteligență, teste pentru raționalitate și teste pentru speculativitate. S-a putut astfel dovedi că există grade diferite în ceea ce privește capacitățile de gândire ale diferiților subiecți. Performanțele deosebite, de exemplu, în ceea ce privește inteligența, nu atrag obligatoriu și performanțe de același rang în sfera rațiunii sau a speculațiunii, și invers.

Scoaterea în evidență a acestor deosebiri între facultățile gândirii este benefică și binevenită. Pentru că altfel, așa cum s-a întâmplat adesea, se produc nu puține confuzii. Totuși, aceste deosebiri se găsesc pe fondul unei anumite continuități între facultățile gândirii, continuitate care dă seamă de unitatea gândirii prin facultățile ei diferite. Sub presiunea acestei continuități, unii filosofi au încercat să găsească pași de trecere de la o facultate la alta, vorbind când de intelect formal, când de intelect reflexiv, de rațiune negativă sau pozitivă etc., producându-se numeroase neînțelegeri. Dar prin ce anume se poate exprima această continuitate a gândirii? Ipoteza noastră este aceea că analogia, respectiv relația de asemănare reprezintă unitatea ultimă a facultăților de gândire.

Considerăm că linia de filosofare contemporană Carnap–Quine ne oferă o bună susținere în această direcție. Așa cum mărturisește în autobiografia sa intelectuală, Carnap asimila subiectul uman din lucrarea de tinerețe *Der logische Aufbau der Welt*¹¹ (publicată în 1928) cu mașina Turing, care construiește lumea printr-o continuă transformare și manipulare a simbolurilor. Oarecum, în tradiția lui Kant, Carnap se arată convins că trebuie pornit de la experiențele sensibile elementare (*Elementarerlebnisse*), iar la acest nivel, un fel de punct „zero” al construcției, nu găsim altceva decât relația de asemănare, mai precis amintirea asemănării (*Ähnlichkeitserinnerung*). Pornind de aici, complexul proces derivațional scoate în evidență similaritățile parțiale, apoi cercurile de similaritate, clasele de calități, identitățile parțiale etc.¹².

Având însă în vedere procesul de cunoaștere în care este angrenată gândirea cu toate facultățile sale, ne putem întreba, pe bună dreptate, împreună

---

¹¹ Rudolf Carnap, *Der logische Aufbau der Welt*, Hamburg, Meiner Verlag, 1998 (ediția avută de noi în vedere).

¹² Pentru o tratare extinsă a acestei problematici se poate consulta și Ioan Biriș, *Conceptele științei*, București, Editura Academiei Române, 2010.

cu Quine, ce anume contează drept asemănare¹³? Quine crede că simțul văzului, ochiul nostru biologic dispune, în urma selecției naturale, de abilități pentru recunoașterea asemănării. „Ochiul nostru pentru asemănare și proiectabilitate este, în ceea ce are el cel mai frust, o parte a moștenirii noastre animale”¹⁴. Avem, în mod natural, un simț al asemănării, dincolo de care nu există nimic mai important, nimic fundamental pentru gândire și limbaj¹⁵. Iar stimulii științei¹⁶, în ultimă instanță, sunt tocmai relațiile de asemănare teoretizate de către Carnap în *Aufbau*.

1. ANALOGIA GÂNDIRII NATURALE DIN INTELECT

După opinia lui Michel Foucault¹⁷, în cultura occidentală, asemănarea a jucat un rol dominant în cunoaștere până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Dar ea, asemănarea, cunoaște patru figuri: a) *convenientia*, adică o asemănare mai mult spațială, din aproape în aproape; b) *aemulatio*, o asemănare pe baza imitării, fără o anumită proximitate; c) *analogia*, respectiv asemănarea în care primele două figuri se suprapun; d) *simpatia*, care dispune de o mare putere de asimilare și de transformare, fiind, de fapt, un principiu de mobilitate. Dintre aceste patru figuri, analogia este cea mai importantă, ea jucând un rol privilegiat, deoarece dispune de „un câmp universal de aplicare” și vizează „asemănările mai subtile dintre raporturi”¹⁸. Se poate spune că procedura analogiei joacă un rol central pentru întreaga gândire umană¹⁹. Iată de ce, în continuare, ne vom limita doar la statutul analogiei ca figură esențială a relației de asemănare.

Firește, trebuie să acceptăm de la început că relația de asemănare – în calitatea ei de fundament ultim al unității de gândire – nu este, logic vorbind, o relație foarte precisă. Căci asemănarea permite diferite gradații, de la o asemănare minimă, o asemănare parțială, până la asemănare maximă,

¹³ W. V. O. Quine, J. S. Ullian, *Țesătura opiniilor* (traducere de Mircea Dumitru), Pitești, Editura Paralela 45, 2007, p. 103.

¹⁴ *Ibidem*, p. 104.

¹⁵ W. V. O. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, New York, Columbia University Press, 1969, p. 115.

¹⁶ W. V. O. Quine, *From Stimulus to Science*, Cambridge/Massachusetts, London/England, Harvard University Press, 1995.

¹⁷ Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile*, București, Editura Univers, 1996.

¹⁸ *Ibidem*, p. 62.

¹⁹ Esa Itkonen, *Analogy as Structure and Process*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2005, p. XI.

când asemănarea poate deveni identitate. Trebuie să mai remarcăm apoi faptul că, dincolo de a rămâne o procedură vetustă de cunoaștere, asemănarea și, respectiv, analogia au revenit în secolul XX în centrul atenției nu doar dintr-un interes filosofic, ci în aceeași măsură dintr-un interes manifest al cunoașterii științifice. Toate acestea se întâmplă pe un fundal al devenirii științei moderne, știință care, în transformările sale, a început să renunțe progresiv la vechiul principiu aristotelic al abstractizării și să-l înlocuiască, tot mai fecund, cu principiul măsurării.

Or, principiul măsurării solicită în primul rând intelectul. Așa după cum am văzut, facultatea intelectului se referă direct la lucrurile individuale, se bazează pe procesele percepției și reprezentării, iar în plan logic poate surprinde diversele operații, relații și funcții. Adică această facultate a gândirii permite calculul cantitativ și măsurarea. De aceea, analogia din intelect ar putea fi numită *analogie cantitativ-calculatorie*.

Cu toate impreciziile relației de asemănare, un anumit calcul al similarităților și disimilarităților, al gradelor de similaritate dintre diferite obiecte individuale, poate fi realizat. Un exemplu de reușită în acest sens ni-l oferă ontologia lui Mario Bunge. Acest autor ne atrage atenția că relația de similaritate este reflexivă și simetrică, dar nu este tranzitivă²⁰. Două obiecte din aceeași clasă pot avea un grad de similaritate mai slab sau mai puternic, însă la modul general similaritatea poate fi exprimată astfel:

$$\sigma(x, y) = p(x) \cap p(y)$$

(σ = similaritatea; x, y = obiecte; p = proprietate).

În ceea ce privește gradul de similaritate, acesta poate fi calculat după formula:

$$s(x, y) = \frac{|\sigma(x, y) \cap B|}{|p(x) \cup p(y) \cap B|}$$

(s = gradul de similaritate; B = subset finit al lui p)

La rândul său, gradul de disimilaritate poate fi stabilit pe baza funcției de disimilaritate, a relației de diferențiere²¹:

$$\delta(x, y) = p(x) \cup p(y) - \sigma(x, y)$$

(unde δ = disimilaritatea).

²⁰ Mario Bunge, *Ontology*, I, Dordrecht-Holland/Boston-USA, Reidel Publishing Company, 1977, p. 86.

²¹ Vezi pentru un comentariu mai amplu Ioan Biriş, *Conceptele științei*, ed. cit.

Pornind de la această funcție, gradul de disimilaritate se poate stabili cu ajutorul formulei:

$$d = \frac{|\delta(x, y)|}{|p(x) \cup p(y)|}$$

(unde d = gradul de disimilaritate).

În mod firesc, atât valorile lui $s(x, y)$, cât și cele ale lui $d(x, y)$ se regăsesc în intervalul $< 0, 1 >$.

Procedura analogiei naturale din intelect ne permite să privim un obiect x , sub un anumit aspect (culoare, mărime, compoziție etc.), ca pe un obiect y și reciproc (pentru că relația are proprietatea simetriei). Dacă ar avea și proprietatea tranzitivității (cum pare să creadă Carnap), atunci s-ar putea construi sisteme valide de inferență, însă demersul ar deveni circular. Dacă nu e valabilă tranzitivitatea (cum susține Bunge și alții), este pusă în discuție validitatea inferențelor. Quine reușește într-o anumită măsură să ocolească această dilemă din sfera intelectului considerând că relația de asemănare (de analogie) nu este una simplă, ci deține o anumită complexitate, deține o structură de genul următor: obiectul a , de exemplu, este mai asemănător cu obiectul b , decât cu obiectul c .

Ce înseamnă aceasta? Înseamnă că intelectul nostru primește de la nivelul anterior, acela al sensibilității, configurările individuației, întrucât referința divizată este sesizată încă din experiența sensibilă. Ceea ce-l face pe Quine să susțină că standardele de similaritate (care presupun funcționarea comparației) sunt înnăscute. Acest lucru se poate observa la nivelul comportamentului animal și uman. Avem, după Quine, spații înnăscute ale calităților. Datorită lor, de pildă, pot fi observate anumite așteptări la animale sau om, salivația în prezența unor stimuli, mișcări de evitare sau apropiere în anumite situații etc., totul în funcție de aprecierea din partea lor a similarității. Iar spațiile înnăscute care se dovedesc a avea cel mai mare succes vor tinde să se impună prin selecție naturală.

2. ANALOGIA DIN FACULTATEA RAȚIUNII

Dacă la nivel de intelect avem de-a face cu diferite obiecte, cu percepția și reprezentarea acestora pe bază de asemănări și diferențe, la nivelul rațiunii ne aflăm în situații mai abstracte, căci referința este formată din esențele acelor obiecte, lucruri sau fenomene, esențe la care încercăm

să ajungem nu prin percepții și reprezentări, ci prin contemplare și reflecție, formele logice la care apelăm fiind de data aceasta noțiunea, judecata și raționamentul (vezi *Tabelul nr. 1*).

În această situație nouă putem utiliza analogia precum în cazul intelectului? După cum am văzut, atâta vreme cât referenții de care dispunem sunt obiecte observabile, intelectul poate compara și măsura, analogia fiind exprimată prin intersecția matematică a mulțimilor de proprietăți, adică prin ceea ce au în comun respectivele obiecte. Dar în cazul rațiunii ce se întâmplă? Nu mai avem referenți pe care să-i percepem, ci entități abstracte neperceptibile, pe care încercăm să le descriem cu ajutorul noțiunilor și judecăților raționale. Ceea ce înseamnă că și analogia va îmbrăca o altă formă. De fapt, așa cum asemănarea poate cunoaște mai multe figuri, la fel și analogia poate avea forme diferite. Încă în Evul Mediu, încercând o sinteză cu privire la procedurile analogice, Cajetan (*De Nominum Analogia*, 1498) va vorbi de următoarele figuri ale analogiei: 1) analogia prin atribuire (în virtutea conceptului); 2) analogia prin inegalitate (în virtutea lucrului); 3) analogia prin metaforă (prin transfer de sens); 4) analogia prin proporționalitate. Cu precizarea că, după opinia aceluiași autor, ultima figură, aceea a proporționalității (adică forma greacă a analogiei) este singura adevărată²².

Ținând seamă de această precizare, sensul pe care îl avem și noi în vedere în continuare este acela al analogiei din proporționalitate. Înțelegerea matematică a acestei proporționalități este favorizată încă din Antichitate, începând cu Pitagora și cu Platon. Dar și tradiția creștină se pare că a încurajat această perspectivă, în credința că „Dumnezeu a creat lumea după număr, greutate și măsură”, așa cum se menționează²³ în majoritatea cărților de aritmetică din Franța secolului al XVI-lea. Cu toate acestea, analogia

---

²² Vezi și E. Jennifer Ashworth, *Les théories de l'analogie du XIIe au XVIe siècle*, Paris, Vrin, 2008, p. 44. Termenul grec „*analogia*” a fost tradus când prin „analogie”, când prin „proporție” sau „proporționalitate”. Traducerea prin termenul de „proporționalitate” ține seama de definiția lui Aristotel, după care proporționalitatea este egalitatea de proporție în patru termeni (uneori un termen putând fi repetat, ca de exemplu în proporția: $8/4 = 4/2$). Așadar, sensul grec al analogiei (prin proporționalitate) este unul matematic. Acest sens matematic este utilizat, de exemplu, de către Platon în *Republica*, atunci când folosește analogia liniei divizate, dar și de către Aristotel în momentul în care, în *Etica Nicomahică*, analizează dreptatea ca fiind un fel de proporție. Am dezvoltat aceste reflecții în Ioan Biriș, *Inferența teologică din analogia proporționalității. Aspecte logice* (Simpozionul național interdisciplinar „Adevăr, Cunoaștere, Credință”, ediția a VI-a, Arad, 2017, volum aflat sub tipar).

²³ Frédéric Métin, „Images de la nature, images des mathématiciens au 16e siècle”, în vol. *Histoire & Philosophie des Sciences. Le rôle des mathématiques*, Cahier n° 1, Université de Bourgogne, 2005, p. 62.

proporțională în sens matematic se poate aplica la un număr restrâns de situații în sfera rațiunii. Oricum, nu funcționează în spațiul filosofiei. Ne spune acest lucru cât se poate de clar Immanuel Kant²⁴:

„În filosofie, analogiile semnifică ceva foarte diferit de ceea ce reprezintă ele în matematică. În matematică, ele sunt formula care exprimă egalitatea a două raporturi de mărime; și sunt totdeauna *constitutive*, astfel încât, dacă sunt dați trei membri ai unei proporții, prin aceasta este dat și al patrulea, adică poate fi construit. În filosofie însă, analogia nu este egalitatea a două raporturi *cantitative*, ci a două raporturi *calitative*, în care din trei membri dați eu nu pot cunoaște și da a priori decât *raportul* față de un al patrulea, dar nu acest al patrulea *membru* însuși; dar am desigur o regulă pentru a-l căuta în experiență și un semn pentru a-l descoperi în ea”.

Lucrurile se complică cu atât mai mult cu cât, în sfera rațiunii, căutându-se esențele, definițiile și noțiunile nu mai sunt ostensive, ci nominale²⁵, ceea ce ne obligă să judecăm și să facem raționamente cu termeni specificați cu ajutorul altor termeni, iar aceștia, la rândul lor, prin apelul la alți termeni ș.a.m.d. În acest continuum mai degrabă calitativ se ridică atunci întrebarea: sunt valide judecățile și raționamentele noastre bazate pe analogie în condițiile în care, așa cum spune și Kant, analogia proporțională nu ne poate oferi decât „raportul” față de ceea ce căutăm, nu membrul, nu constituentul însuși?

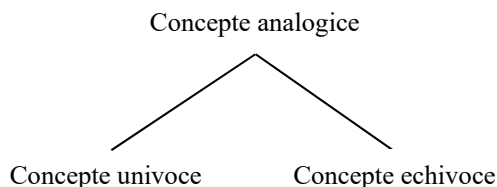
Astăzi a devenit aproape un loc comun ideea că existența poate fi abordată prin două coduri: digital și analogic. În timp ce codul digital operează cu categorii nete, cu unități separate, codul analogic presupune o scală continuă. Dar existența este „compusă din elemente analogice”²⁶, ceea ce ne permite să spunem că limbajul analogic este primordial. Continuitatea existenței face ca analogia să poarte cu ea o anumită ambivalență, așa încât conceptele analogice conțin un anumit surplus de semnificație. Formând limbajul primordial, se poate spune că termenii analogici reprezintă însăși condiția de posibilitate pentru gândirea conceptuală ca atare²⁷. Fără această unitate ultimă, nu ar exista decât un haos conceptual! Din conceptele analogice pot fi desprinse, pe de o parte, conceptele univoce (aplicabile obiectelor lor în același sens), iar pe de altă parte, conceptele echivoce (aplicabile obiectelor lor în sensuri diferite):

²⁴ Immanuel Kant, *op. cit.*, pp. 201–202.

²⁵ Vezi și Ioan Biriș, *Filosofia și logica științelor sociale*, București, Editura Academiei Române, 2014, îndeosebi capitolul 4.2.

²⁶ John Fiske, *Introducere în științele comunicării*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 91.

²⁷ Emerich Coreth, *Metaphysics*, New York, Herder and Herder, 1968, p. 114.

Scurt spus: fără analogii nu avem concepte, iar fără concepte nu avem gândire²⁸. Rolul analogiei în sfera rațiunii pare a fi dat atunci de următorul cadru²⁹:

$$\frac{\text{proportionalitate}}{\text{cantități}} = \frac{\text{analogie}}{\text{concepte}}$$

Interesant este faptul că, sub influența spiritului științific modern, analogiile sunt căutate și postulate și acolo (sau mai ales acolo) unde în aparență e vorba de disanalogii³⁰, așa cum observă și Lucian Blaga, căutându-se „analogiile secrete”.

Să luăm, de exemplu, următoarea analogie:

$$\frac{\text{Izvor}}{\text{Apă}} :: \frac{\text{Soare}}{\text{Lumină}}$$

Ce ne spune această analogie? Ea are formă proporțională, dar nu este vorba de forma matematică a proporției, ci, așa cum sublinia și Kant, e vorba de un raport *calitativ*, de un raport cu rol de indiciu pentru cercetare. Dacă proporționalitatea matematică exprimă și instituie o egalitate, proporționalitatea filosofică (respectiv, calitativă) oferă semne, idei teoretice (cum spune Lucian Blaga) de tip metodologic-uristic, exploratoriu, pentru a descifra similitudini (secrete) între entități și relații care pot fi foarte diferite, așa cum sunt izvorul și soarele din exemplul nostru. Analogia ne spune că izvorul stă față de apă în același raport calitativ în care stă soarele față de lumină. Astfel de raporturi calitative pot sugera diferite tipuri de asemănări,

²⁸ Douglas Hofstadter & Emmanuel Sander, *Surfaces and Essences. Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, New York, Basic Books, 2013, p. 3.

²⁹ *Ibidem*, p. 15.

³⁰ Vezi și Ioan Biriș, „Lucian Blaga despre rolul metodologic al analogiei în formarea conceptelor”, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, București, Editura Academiei Române, 2015.

precum cele de configurație, de agregare, de articulație ori de compoziție etc. Care este ideea teorică a analogiei din exemplul nostru? Este modelul metodologic al emanației, considerându-se că apa este o „emanație” a izvo- rului așa cum și lumina solară este o „emanație” a soarelui.

Firește, știința empirică va putea explica în termenii săi în ce constă această „emanație”, dar filosofic, facultatea rațiunii se poate folosi de o astfel de analogie oferind un ghid de cercetare, un model calitativ, euristic, care permite apropieri între lucruri și relații ce pot părea extrem de diferite. Iată de ce considerăm că analogia din facultatea rațiunii poate fi considerată drept una *structural-calitativă*.

3. ANALOGIA DIN SPECULAȚIUNE

După cum subliniază Alexandru Surdu (vezi *Tabelul nr. 2*), specu- lațiunea – ca facultate a gândirii – vizează, în sfera onticului, totalitățile infinite, entitățile transcendente și transcendentale, precum și procesua- litățile, folosindu-se în acest scop de procesele psihice ale meditației și revelației. Meditația este un fel de „gândire după gândire”, subliniază filosoful român, dar nu e doar atât, deoarece, fiind *speculațiune* (de la *speculum* = oglindă), înseamnă că este reproducătoare a ceva din ontic. Exprimându-se logic prin categorii, speculațiunea are menirea de a încerca să cuprindă în sfera gândirii și entitățile contradictorii, totalitățile infinite, lumea care ne transcende. În acest proces subzistă, de asemenea, o serie de analogii cu formele rațiunii, așa cum se pot face între categorii și noțiuni, între raporturile intercategoriale și judecăți, între schemele dialectico- speculative și raționamente. Sau, în cuvintele lui Alexandru Surdu:

„Nemaifiind vorba de ceva perceptibil, ca în cazul Intellectului, și nici contem- plabil, ca în cazul Rațiunii, Speculațiunea se bazează pe *meditație* și *revelație*, procese psihice detectabile astăzi cu aparatura modernă de înregistrare a bio- curenților cerebrali. Există diferite tipuri de meditație, în funcție de domeniile științifice, artistice, mistice etc. Teoriile științelor presupun meditații asupra unor totalități procesuale și oferă posibilitatea transcenderii lor. De altfel, *theoria* este corespondentul grecesc pentru *speculatio*, *teoreo* însemnând, ca și *speculor*, a investiga, a pândi și chiar a spiona, ceea ce nu este observabil ca atare, deci perceptibil și contemplabil pentru oricine. Cum se spunea despre Goethe, că se uita la ceea ce vedem cu toții, dar observa ceea ce n-a văzut nimeni. Adică avea revelații, era un tip speculativ.

Categoriile filosofice sunt formele logice de bază ale Speculațiunii, referi- toare la totalități și procesualități. Ele sunt doar analoge noțiunilor, având și forme lingvistice deosebite: *cal* – *Cabalitate*, *om* – *Umanitate*. *Raporturile*

intercategoriale sunt analoge judecăților, iar *schemele dialectico-speculative*, antitetice sau antiologice, sunt analoge raționamentelor (silogismelor), cu deosebirea că ele pot fi binare, triadice, tetradice și pentadice³¹.

Firește, ne-am putea întreba de ce este nevoie, pe lângă intelect și rațiune, de o a treia facultate a gândirii, de speculațiune? Într-un fel, ne răspunde la această întrebare, acum aproape un secol (1923), gânditorul german Ernst Cassirer în *Cuvânt înaintea la Filosofia formelor simbolice*³², când atrage atenția că teoria generală (cea tradițională) a cunoașterii nu este suficientă pentru o fundamentare a științelor spiritului, fiind nevoie de o extindere principială, una care să cuprindă și „domeniul subiectivității pure”. Gândirea nu poate rămâne doar la sfera ființării particulare și limitate, ci tinde să cuprindă și entitățile infinite, transcendente. Pentru a răspunde la o astfel de cerință, limba însăși cunoaște o anumită evoluție, subliniază Cassirer, trecând prin etapele mimetică, analogică și simbolică³³.

Or – și credem că nu greșim –, domeniul speculațiunii ca facultate a gândirii vizează, în esența sa, lumea simbolică. Iar natura originară a simbolicului este religioasă, purtând în ea impulsul, originar și el, de ridicare a sufletului uman către suprauman³⁴. Un atare „impuls” împinge gândirea omului către limitele sale, gândire care, prin intermediul speculațiunii, încearcă să postuleze categorii contrarii, precum finit–infini, om–divinitate, profan–sacru etc. E drept, cu facultatea speculațiunii, gândirea noastră se ridică pe o treaptă maximă a abstractizării. Suntem departe de sfera intelectului, de sfera în care obiectele pot fi percepute. Am văzut că în sfera rațiunii suntem deja dependenți aproape numai de concepte și definiții nominale, iar în sfera speculațiunii subiectivitatea este cu mult crescută, aici având de-a face mai ales cu viața spiritual-religioasă.

În cadrul simbolicului, și ne referim în special la simbolicul religios, trebuie să avem în vedere faptul că sfera sacrului nu poate fi cunoscută precum obiectele perceptibile, ci mai degrabă prin semne, printr-o modalitate ocolită. Într-un proces catafatic de cunoaștere religioasă, gândirea ne poate ajuta prin contribuția facultății speculațiunii. Dar drumul gândirii trebuie să pornească aici de la „făpturi”, de la „creaturi” către Dumnezeu, așa cum cere apostolul Pavel pentru credința creștină, apoi o serie de mari

³¹ Alexandru Surdu, *Filosofia pentadică I. Problema transcendenței*, București, Editura Academiei Române, 2007, pp. 52–53.

³² Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice*, vol. I, *Limbajul* (traducere de Adriana Cînta), Pitești, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 7.

³³ *Ibidem*, p. 151.

³⁴ Vezi și René Alleau, *De la nature des symboles*, Paris, Payot, 2006, p. 24.

teologi creștini precum Grigorie de Nazianz, Dionisie Pseudo-Areopagitul, Toma din Aquino și mulți alții. Supoziția acestui îndemn metodologic pentru cunoașterea rațională a sacralului este ideea că Dumnezeu însuși a creat lumea omului prin puterea asemănării. Așadar, analogia este și aici procedura potrivită pentru a accede la lumea transcendentă.

Dar are analogia o notă specifică pentru facultatea speculațiunii? Noi credem că da. Având în vedere nivelul înalt de abstractizare din cadrul acestei facultăți, analogia nu poate fi decât calitativă, la fel ca în facultatea rațiunii. Adică, după cum am văzut, în analogia proporțională din sfera rațiunii, trecerea de la un raport la altul nu se face matematic-cantitativ, ci în manieră calitativă, prin păstrarea *aceleiași structuri*. Ce aduce nou facultatea speculațiunii? Noutatea adusă este aceea că termenii din proporția analogică trimit spre ceva simbolic transcendent, adică dispun de o semnificație simbolică. În cadrul speculațiunii nu avem doar semnificații gramaticale și conceptuale ale termenilor, ci în aceeași măsură și semnificații intențional-simbolice. Iată de ce propunem denumirea de *analogie structural-simbolică* pentru procedura analogiei din speculațiune.

Cum poate funcționa analogia structural-simbolică în domeniul religiei, de exemplu? Logic vorbind – așa cum subliniază și J. Bochenski³⁵ – pe baza semnificației parțial identice a unor termeni din discursul profan (DP) atunci când sunt utilizați în discursul religios (DR). Această parte comună a semnificației din raportul simbolic permite o utilizare analogică. Să luăm un exemplu:

$$\frac{\text{Tată (din DP)}}{\text{Fiul (din DP)}} :: \frac{\text{Tată (din DR)}}{\text{Fiul (din DR)}}$$

Această analogie ne arată că raportul Tată–Fiu din discursul profan este simbolic de aceeași structură cu raportul Tată–Fiu din discursul religios creștin. Logica relațiilor ne poate ajuta pentru a evidenția faptul că inferența teologică din analogie este validă logic³⁶ atunci când termenii utilizați posedă aceleași proprietăți formale în cele două discursuri (profan și religios). În aceste situații, analogia nu se regăsește neapărat la nivelul relațiilor

³⁵ Joseph M. Bochenski, *The Logic of Religion*, New York, New York University Press, 1965, p. 114.

³⁶ Pentru demonstrații largite, se poate consulta și Ioan Biriș, *Philosophy in the Age of Applied Logic*, Iași, Institutul European, 2017; Ioan Biriș, „On the Logic of Christian Trinity: Co-inherence and the Nesting Relationships”, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 17, issue 50 (summer 2018).

(relația tată–fiu, în exemplul nostru), ci la nivelul mai abstract al proprietăților formale ale respectivelor relații (de pildă, reflexivitate, ireflexivitate sau nereflexivitate; simetrie, antisimetrie sau nesimetrie; tranzitivitate, intranzitivitate sau netranzitivitate etc.), apoi al proprietăților de proprietăți ș.a.m.d. Cu astfel de analogii structural-simbolice, facultatea speculațiunii permite gândirii umane să atingă și tărâmurile transcendenței.